

IMAGINARUL POEZIEI EMINESCIENE

(câteva considerații)

Ioana BOT

Prof. univ. dr., Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca

Reflecțiile de față mi -au fost prilejuite de participarea – cu un articol consacrat imaginarului romantismului românesc – la proiectul *Enciclopedia imaginariilor din România. Patrimoniu istoric și identități cultural -lingvistice* (coordonat de prof. Corin Braga și realizat de specialiștii de la Universitatea „Babeș-Bolyai"). Am ales să le prezint aici, ca „*work in progress*", pentru că ele caută să situeze momentul eminescian într-o istorie din care, adesea, cultul „poetului național" îl scoate, în mod artificial, în ochii marelui public. Nu pentru că valoarea operei lui Eminescu nu poate fi situată „mai presus de vremi" – ci pentru că respectiva operă s-a născut într-o vreme anume, pe care, răspunzându-i, a reușit să o depășească în chip genial.

Imaginarul romantismului occidental a irigat abundent bazinul primului romantism românesc. Dar, în versiunea lui locală, curentul acesta european pare să își exacerbeze tocmai caracterul particular și național, adecvându-se momentelor istorice mai repede decât unor proiecte artistice individuale. Modelele occidentale se văd amestecate cu o cultură locală ce nu avea încă, în secolul al XIX-lea, o mare tradiție scrisă și unde oralitatea milenară se asocia mai bine orientalismului (turcesc sau grecesc). Este vorba de o evoluție cu viteze diferite (Bot 2012b: 651) și pe care chiar spiritele cele mai înnoitoare o percepeau ca fiind neobișnuită, în sine, pentru „normalitatea istorică" cu care fuseseră obișnuiți de la înaintașii lor: „În 16 ani, de la 1835 până la 1851, mai mult a trăit Moldova decât în cele cinci sute de ani, de la descălecarea lui Dragoș la 1359, până în zilele părinților noștri. [...] Părinții noștri au deschis ochii în leagănul strămoșesc, oamenii de la 1835, cari inaugurează generația de față, au răsărit în larma ideilor nouă" (Alecu Russo, *Studie moldovană*). Imaginarul unui paseism „*sans rivages*" și al nostalgiei după tradițiile locale pierdute în procesul sincronizării cu Occidentul, așa

BDD-A31782 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:34:32 UTC)

cum îl construiește chiar Alecu Russo (1819-1859) în texte autobiografice precum cel citat anterior, se explică prin această situație aparte.

Tot acestei situații i se datorează caracterul „fracturat", dublu, al romantismului românesc, pe care majoritatea comentatorilor îl vede ca pe o ruptură generațională, între pașoptiștii promotori și creatori ai unui romantism eroic, revoluționar, angajat (programul lor literar ar fi sintetizat cel mai bine de *Introducția* lui Kogălniceanu la revista „Dacia literară") și postpașoptiștii, adepți ai unui romantism critic, ironic (dacă teoria maioresciană a „formelor fără fond" este, probabil, cea care sintetizează cel mai bine ideologia acestui al doilea episod romantic, în schimb ilustrarea excepțională, la nivel literar, a sa o constituie opera lui Mihai Eminescu). Respectiva diferență de tonalitate dintre cele două generații ale romantismului românesc este vizibilă la toate nivelele constitutive și în toate domeniile culturii românești a vremii, ca și în modalitățile diferite de creare a imaginii poetice, pe care le comentam anterior. Aceasta este linia de graniță cea mai vizibilă între două teritorii ale căror irigări reciproce sunt neîntrerupte, deși, cel mai adesea, paradoxale. Precum în construcția, de către Eminescu, a imaginii trecutului literar românesc, în elogiul aporetic din *Epigonii*, sau în persistența codurilor semantice ale primului romantism, heliadesc (ipostaza eului neînțeles de contemporani, fascinația nocturnului și barocul decorurilor etc.), în poezia lui Macedonski, care – de fapt – trece în chip esențial dinspre romantismul „vechi" spre simbolism și spre alte inovații ale artei europene de la sfârșitul secolului al XIX-lea. De asemenea, multe opere importante ale primei generații romantice aveau să fie publicate târziu, fără să mai aibă posibilitatea de a contribui la irigarea bazinului semantic care le-a dat naștere. Este cazul memorialisticii lui Ion Ghica (ale cărei construcții de imaginar oriental, ostenit, aureolat de lumina nostalgiei și de o ironie venind, parcă, de dincolo de marginea orizontului istoric, propun unele din cele mai interesante filiere – de redescoperit de către proza modernistă a veacului următor) sau al marelui poem *Conrad*, de Bolintineanu (publicat în 1868), glorioasă înscenare, pe model byronian, a rătăcirii unui revoluționar-poet-alter ego (al lui Bălcescu, spun martorii epocii) prin cuibul de ape al Mediteranei, printre ruinele civilizațiilor, către moarte (imaginată ca o integrare a elementarului, ușor analizabilă bachelardian).

Ceea ce acceptăm să numim, convențional, conform marilor istorii literare, „primul romantism", va fi continuat, istoricește vorbind, de către

BDD-A31782 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:34:32 UTC)

generația Unirii de la 1918, într-o literatură naționalistă și angajată, în gamă minoră cel mai adesea – și ulterior, își va vărsa imaginarul în discursul politic al secolului următor. Acestui prim romantism, dus până dincolo de marginile istorice europene, i se datorează, de exemplu, construirea și promovarea mitului poetului național în secolul al XX-lea. El va iriga, în epocile următoare, mai degrabă imaginariile unor alte discursuri decât cel literar – îndeosebi, pe acela al naționalismului politic, atât de important în istoria dictaturilor românești de după 1918. Simetric, „al doilea romantism", cel eminescian, care este considerat, de un secol încoace, canonul romantic al doxei școlare, de pildă, va hrăni imaginarul modernismului și al postmodernismului românesc; importante redescoperiri sau recitiri ale sale, începând din interbelic, se datorează restituirii editoriale foarte târzii a manuscriselor (postumelor) eminesciene, care încep să fie astfel accesibile publicului după anii 20 ai secolului trecut. Acestui al doilea romantism i se datorează perpetuarea, în literatura modernismului și a postmodernismului românesc, a unui imaginar cosmologic, titanian, a unei sentimentalități a eșecului erotic, precum și anumite atribute ale figurii „poetului" (Bot 1990).

Față de acest peisaj al bazinului semantic romantic românesc, opera eminesciană aduce înnoiri fundamentale – care nu sunt atât de ordinul temelor și motivelor ce alcătuiau, deja, imaginarul nostru literar, cât de ordinul amplitudinii construcției lor (nemaiîntâlnită la predecesorii săi) și de ordinul intenționalității expresive a imaginilor poetice privilegiate de scriitor. Așa cum sublinia Rosa del Conte, o exegetă deosebit de sensibilă la contextualizarea istorică a aportului eminescian în literatura universală, poetul român identifică, în chiar fundamentele poeticii sale, *spiritul* cu *limba*, astfel că „raportul existent între intuiția sentimentală fantastică și formă este limpede denunțat de el, în asemenea măsură încât îl face să recunoască în originalitatea expresiei singura țintă către care trebuie să aspire artistul" (Del Conte 1990: 281). Profesoara italiană atribuie aceste caracteristici ale poeticii eminesciene legăturii fundamentale a scriitorului cu „Dubla tradiție de spiritualitate și cultură, [...] care se răsfrânge în sincretismul de amprentă răsăriteană al gândirii sale, se oglindește și în limbaj și devine elementul caracteristic al formei. Noutatea mesajului eminescian coincide, așadar, cu însăși arhaicitatea sa" (Del Conte 1990: 280). Este o relație complexă și, cred, inovatoare la nivel absolut în istoria limbajelor poetice românești, aceasta (inclusiv sub aspectul raportului său cu cultura românească veche...); intensitatea

BDD-A31782 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:34:32 UTC)

imaginarului poetic eminescian denunță, cel mai adesea, o criză (o limită) a formelor expresiei. Jocul indecidabil dintre comparație și metaforă, originat în puterea vizionară a poetului, din deschiderea *Epigonilor* („văd poeți ce-au scris o limbă ca un fagure de miere…" etc.) reprezintă o adevărată „amprentă stilistică" a vizionarismului eminescian, ce a atras privirile celor mai importanți comentatori ai săi – ea repetându-se, practic, în cele mai importante proiecte lirice ale autorului și luând forme din cele mai fascinante, sub aspectul tensiunii indeciziei imaginii (v. și „Braț molatic ca gândirea unui împărat poet" – *Venere și Madonă* etc.).

Fără ezitări sau reminiscențe ale stilului poetic „vechi", poetica eminesciană este una asumat romantică. Ceea ce îi conferă unicitate este, în acest context, capacitatea uriașă de imaginare, generând tablouri ale universului de proporții titaniene, în care infinitul cosmic, al divinului și al rotirilor de stele (*Luceafărul, Povestea magului…, Scrisoarea I*, dar și nuvela *Sărmanul Dionis* sau basmul lui *Făt frumos din lacrimă* etc.), este echilibrat subtil de registrul infinitului mic, al armoniei unei naturi apropiate (de ex., în *Călin, file din poveste* sau în *Sara pe deal*), în care aventura umanului este cea de a accede în centrul lumii (*Povestea teiului, Revedere, Ce te legeni, Călin…*). Iar în centrul lumii acesteia armonioase, Eminescu așază erosul, ca experiență supremă a transcendenței (*Sara pe deal, Ondina, La mijloc de codru des*). Imaginarul romantic eminescian este unul în primul rând „integrativ" în raport cu temele și motivele specifice curentului și cu ilustrările lor anterioare, în literatura primei noastre generații romantice. În termenii Elenei Tacciu, ale cărei studii consacrate romantismului românesc și poeticii eminesciene sunt în mod deosebit focalizate asupra imaginarului, „Reforma ontologică a lui Eminescu privește constituirea unui orizont romantic dominat de circularitatea formelor, cu moment de sinteză, dihotomie și catastrofe apocaliptice. Impulsul prim îi aparține, evident, Spiritului care săvârșește nuntirea cu emisfera elementar-materială. În acest sens, singurul înaintaș vizionar care-i poate sta înainte rămâne Heliade. Ceea ce rezultă din *idealismul magic* este evident postulatul întregului, oferit subiectului cunoscător prin ascensiune și transcendere, cu prețul *durerii* existențiale obligatorii a poetului, exprimată fizic prin palori (de marmură, de zăpadă selenară, de mărgăritar), cu atât mai adânci în cazul geniului" (Tacciu 1987: 328).

Ceea ce centrează acest univers de proporții titaniene este ochiul vizionar care îl și creează – și care, la maturitatea creației, îi denunță limitele

BDD-A31782 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:34:32 UTC)

în conflictul eului cu divinitatea (*Luceafărul, Gemenii*). Eul poetic eminescian traversează, în istoria internă a operei sale, o evoluție rapidă de la ingenuitatea romanticului încrezător în puterile gnoseologice ale poeziei și în cele, vizionare, ale creatorului ei, la revolta împotriva divinului. Revoltându-se, alter-ego-ul poetului romantic îmbracă masca demonului, a titanului răzvrătit și pedepsit pentru asta, precum în *Demonism* sau în *Înger și demon*. D. Popovici, în *Poezia lui Eminescu*, ed. cit., analizează detaliat imaginarul revoltei demonice și o contextualizează într-un exercițiu comparatist, în perspective byroniene (Popovici 1968). Finalul revoltei îl reprezintă asumarea unei condiții tragice, a geniului înfrânt în revolta sa, dar incapabil să se retragă din ordinea lumii (Mureșanu, în poemul omonim, Sarmis – în *Gemenii*, Hyperion – în *Luceafărul*).

Comentatorii imaginarului eminescian (mă refer la cele mai interesante perspective critice dintr-o bibliografie foarte abundentă) au operat, fiecare, decupaje personale în multitudinea de elemente care compun acest orizont. Atras îndeosebi de poeziile postume („plutonice"), I. Negoițescu scrie, la sfârșitul anilor 50 ai veacului trecut, una din cele mai importante recitiri moderniste ale universului tematic eminescian, care va funcționa, pentru numeroase generații de noi cititori ai poetului, ca un fel de „introducere în opera lui...". Negoițescu optează, acolo, pentru privilegierea thanaticului: „Intuiția fundamentală a lui Eminescu trebuie să fi fost aceea a substratului unanim al morții (intuiție mai originară decât influențele schopenhaueriene, și care de abia ea le explică). Moartea e substanța și unicul sens [...] ce-l poate revela lumea, și chiar Demiurgul plânge, fiindcă în el arde conștiința cea mai trează a atotputerniciei morții. Și haosul e moarte, născândă, primordială [...], iar pe pământ somnul rămâne conștiința cea mai puternică, cea mai apropiată, a morții" (Negoițescu 1968: 67). Alături de *thanatic*, *iubirea* („în opera nici unui alt poet român dragostea nu are o semnificație mai cuprinzătoare, ca la Eminescu. [...] iubirea în sens cosmic și metafizic, așa cum doar Eminescu putea să o simtă, cu orgiasticul său sentiment al naturii, cu zguduitorul său apetit al neantului și cu marea sa putere de abstracție și contemplativitate" – Negoițescu 1968: 203) și *somnul* (poartă de intrare „în geografia subiacentă a plutonicului", „apare măreț, cu înfiorări mortuare, ca o paloare a gândirii și ca izvorul poeziei..." – Negoițescu 1968: 35) sunt cele ce coagulează imaginarul poetic, în viziunea lui Negoițescu.

BDD-A31782 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:34:32 UTC)

Mai aproape, în mod explicit, de textele teoretice ale lui Gilbert Durand despre structurile imaginarului, Dan C. Mihăilescu citește poetica eminesciană (Mihăilescu 2006), ca o poetică „senzitivă" (capitolele se intitulează chiar *Inițierea auditivă, Lumea miresmelor, Sensul atingerii, Trei imagini ale gustului*), o poetică „a vederii", respectiv o „poetică selenară" ce „se realizează de-a lungul unui traseu extrem de complicat de relații, marcat însă de câteva puncte stabile de reper: emblematica feminină, cunoașterea de sine pe calea vizionară a visului sau a fantasticului, descărnare lăsând vederii esența, împlinirea cunoașterii prin Iubire și împlinirea iubirii prin cunoaștere" (Mihăilescu 2006: 165).

Ioana Em. Petrescu, în al său eseu de „poetică ontologică eminesciană" (Petrescu 1994), caracterizează vârstele istoriei interne a operei din perspectiva succesiunii modelelor cosmologice ce structurează vizionarismul scriitorului. Ea este, totodată, cea care argumentează cel mai convingător – sprijinindu-se pe modificările de viziune – ieșirea creației de maturitate a lui Eminescu din aria romantismului „canonic" și experimentarea unor soluții critice, îndeosebi la nivelul imaginarului unei „lupte cu cuvântul", care țineau, deja, de arealul mutațiilor modernității – și care vor fi reconsiderate, firesc, de poeții secolului următor. Ioana Em. Petrescu continuă demonstrația, pe această linie, în studiul următor consacrat lui Eminescu, *Eminescu și mutațiile poeziei românești* (Petrescu 1989), în subtext – o schiță de istorie a poeziei românești ca post-eminesciană.

Ceea ce face din Eminescu, la nivelul poeticii sale, un romantic „târziu" sau chiar un post-romantic experimental este, fără îndoială, capacitatea sa subversivă, manifestată în primul rând față de romantismul pe care declara că îl asumă. Mai mult decât ironie romantică, această poziție a scriitorului în raport cu modelele și cu motivele consacrate deconstruiește în timp ce pare a construi: *Epigonii* e o aporie, *Odin și poetul* preaslăvește poezia perfectă care ...e tăcere, revolta titanului împotriva divinității denunță limitele „atotputernicului". Am analizat aceste subversiuni, și aspectele lor post-romantice, în Ioana Bot, *Eminescu explicat fratelui meu* (Bot 2012a.). Am arătat acolo cum anume Eminescu epuizează rețetele retorice și sentimentale ale predecesorilor săi, organizând subtile implozii discursive ale acestora. Critica limbajului înseamnă, în opera lui, deopotrivă sfârșitul retoricii romantice și denunțarea mitologiei logosului poetic atotputernic, din romantismul „*high*", al epocilor anterioare. Sentimentul sfârșitului lumii și conștiința, no-

BDD-A31782 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:34:32 UTC)

uă în orizontul literar românesc, a limitelor ontologice ale limbajului poetic, fundamentează, deopotrivă, tragicul eminescian. În marile sale poeme, care au cel mai adesea un solid eșafodaj epic (*Mureșanu, Scrisorile, Demonism, Gemenii, Luceafărul*), asistăm la convertirea titanului revoltat într-un geniu care se retrage din lume și dintr-o istorie liniară, demitizată, alienantă, căreia nu îi poate schimba cursul condamnat la suferință (Bot 2012c: 200-202).

Mutațiile pe care Eminescu le aduce poeziei românești (îndeosebi în scrierile rămase în manuscris și ale căror ecouri literare vor fi, de aceea, mult mai târzii în istoria noastră literară) vin să încheie romantismul, despărțindu-l definitiv de modelele angajate și mesianice ale generației anterioare, pentru a ancora odată cu scrierile sale în primul modernism: experimentarea unui nou limbaj poetic, fundamental ambiguu la nivelul resurselor sale figurative – deci, creator al unui imaginar instabil – construcția ambiguă a subiectului liric (o adevărată prezență/absență în procesul semiotic), imaginarul livresc al formelor literare sunt tot atâtea soluții unice ale acestui pas istoric.

...Care conduce literatura noastră dincolo de limitele unui romantism, oricum, asumat tardiv. Este însă la fel de adevărat că anumite curente subiacente unui romantism categorial, ca și supraviețuirea anumitor teme ale romantismului în literatura secolului al XX-lea, dimpreună cu reminiscențele unui *Zeitgeist* nietzschean, aveau să faciliteze longevitatea modelului eminescian în literatura română. De la – să zicem – cosmosul centrat al naturii patriei, din imaginarul blagian, până la aventura cunoașterii într-un univers structurat (neo)romantic, din erotica lui Mircea Cărtărescu, asemenea filiere pot fi retrasate spre bazinul semantic eminescian. *Eminescian*, subliniem, iar nu în mod general „romantic", pentru că forța acestui model livresc individual depășește cu mult energiile de care dispunea, pentru posteritate, romantismul românesc ca un curent în sine. Iar eminescianismul nu se suprapune decât prea puțin romantismului.

Bibliografie

Bot 1990: Ioana Bot, *Eminescu și lirica românească de azi*, Cluj-Napoca, Dacia.

Bot 2012a: Ioana Bot, *Eminescu explicat fratelui meu*, București, Art.

Bot 2012b: Ioana Bot, „Romantisme", în Alain Vaillant, ed., *Dictionnaire du romantisme*, Paris, CNRS, pp. 650-655.

Bot 2012c: Ioana Bot, „Eminescu", din Alain Vaillant, coord., *Dictionnaire du romantisme*, Paris, CNRS, pp. 200-202.

BDD-A31782 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:34:32 UTC)

Del Conte 1990: Rosa del Conte, *Eminescu sau despre absolut*, traducere de M. Papahagi, Cluj-Napoca, Dacia.
Mihăilescu 2006: Dan C. Mihăilescu, *Perspective eminesciene*, București, Humanitas.
Negoițescu 1968: Ion Negoițescu, *Poezia lui Eminescu*, București, EPL.
Petrescu 1989: Ioana Em. Petrescu, *Eminescu și mutațiile poeziei românești*, Cluj-Napoca, Dacia.
Petrescu 1994: Ioana Em. Petrescu, *Eminescu, poet tragic*, ed. de Ioana Bot, Iași, Junimea.
Popovici 1968: D. Popovici, *Poezia lui Eminescu*, ed. de Ioana Em. Petrescu, București, Albatros.
Tacciu 1987: Elena Tacciu, *Romantismul românesc*, vol. III, București, Minerva.

Rezumat: Conceput ca o reflecție asupra particularităților romantice ale imaginarului poetic eminescian (ambigue, de nu chiar paradoxale), studiul de față se sprijină pe câteva exegeze ale operei lui Eminescu pentru a trasa o hartă a evoluției de la romantism la postromantism a celui mai important poet romantic român. Cercetarea face parte dintr-un proiect amplu, o enciclopedie a imaginariilor culturale și lingvistice din România.

Cuvinte-cheie: imaginar poetic, romantism, Mihai Eminescu, viziune, titanism, tragic.

Abstract: Intended as a reflection upon the romantic particularities of Eminescu´s poetic imaginary (ambiguous, if not paradoxical), our study re-reads several critical approaches of Eminescu´s work in order to trace a map of the evolution from Romanticism to Post-romanticism of the most important romantic writer in the Romanian culture. The research is part of a greater scientific project, an encyclopedia of the cultural and linguistic imaginaries of Romania.

Keywords: poetical imaginary, Mihai Eminescu, Romanticism, vision, titanic, tragic.

Această lucrare a fost sprijinită prin proiectul Ministerului Cercetării și Inovării, CCCDI - UEFISCDI, număr proiect PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0326 /49 PCCDI, în conformitate cu PNCDI III

BDD-A31782 © 2019 Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:34:32 UTC)